

Kielemme käytäntö

maiden historiallisten hallitsijoiden nimiasut eivät ole ongelmanamme tässä.)

Jäljelle jäävät siis Iso-Britannia, Alankomaat, Belgia ja Espanja. Jossakin näistä neljästä maasta valtaistuimelle nousevan monarkin suomalaisesta nimestä päätettäessä tulee harkita kutakin tapausta erikseen. Jos uudella hallitsijalla on historiasta tuttuja kaimoja, joiden nimet vanhastaan on suomalaistettu, tämä puoltaa hänenkin nimensä suomalaistamista (siis Englannin *Kaarle III*, samoin joskus aikanaan hänen poikansa *Vilhelm V*; Espanjan *Filip VI*). Ennen esiintymättömän nimen taas voi jättää alkuperäiseen asuunsa (kuten *Juan Carlos*, joka siis on nimenä yksi kokonaisuus).

JAAKKO ANHAVA

Osuvia yhdyssanoja

Koetan edelleen täyttää lupaus, jonka viime vuonna annoin »työttömyysperuspäiväraha-asioiden» ja »viranomaiskäsittelyjen» päätteeksi: esitellä vastapainoksi näytteitä hyvistä uusista yhdyssanoista. Sellaisia sisältyi jo kirjoitukseeni »Keskihakuisen ja diftongilähtöisen sukukunnat» (Vir. 1990 s. 379–386). Pikku lisänä *-lähtöisiin* mainitsen vielä adjektiivin *omalähtöinen*, jota ainakin Aapo Taiminen on käyttänyt (Eeva Kangasmaa-Minnin juhlakirjassa *Sanomia*, 1979, s. 319): »Sen sijaan ei ole ehdottoman varmaa nähdäkseni se, että luonnonilmiöihin kytkeytyvät *huikean* merkitykset olisivat itämerensuomessa omalähtöistä alkujuurta.» Tällainen voi enteillä *omaperäinen*-sanana kahden merkityksen jakautumista kahden sanan osalle. Tulevaisuudessa siis toisaalta »omaja vieraslähtöiset sanat», toisaalta »omaperäinen [= omintakeinen] keksintö», »omaperäinen [= omalaatuinen, originelli] ajattelijat?»

Substantiivien alalta nyt vielä sattumalta huomaamiani näytteitä.

etutaho 'intressiryhmä': »Muun muassa korkein hallinto-oikeus on väittelijän mukaan tulkinnut lakia lainvastaisesti uittajien eduksi ja muiden etutahojen vahingoksi.» (Jukka-Pekka Lappalainen, HS 1990.)

ikäväki: »Ihminen voi vanheta nykyistä terveempänä ja viettää tyydyttävää elämää kauemmin, jos yhteiskunta ymmärtää hyödyntää kokeilujen ja tutkimusten tulokset. Ikävään terveyttä ja muuta hyvinvointia kartoitetaan parhaillaan eri maissa ja monilla paikkakunnilla.» (HS, pääkirjoituksesta 1990.) *Ikämies* on ollut kielessä vanhastaan, samoin *ikäihminen*, ja aineskokoelmiensa pohjalta Nykysuomen sanakirja mainitsee myös *ikänaisten*. Käsitteeltä 'ikääntynyt väestö(nosa)' (»den äldre befolkningen») on sen sijaan puuttunut yksisanainen ilmaisin, vaikka sitä jos mitä luulisi nykyään tarvittavan. Tässä se tuntuu olevan, artikkelitoimittajan yksinkertaisena ja silti luovana keksintönä.

puhevälit: »Kansojen entistä paremmat puhevälit kyllä rauhoittavat, mutta nykyisen tiedonvälityksen aikana maailman kaikki kriisit ovat myös jatkuvasti läsnä.» (HS 24. 12. 1990.) Viimeaikaisesta puhekielestä tuttu sana, joka on luontunut myös jouluaaton pääkirjoitukseen vaivatta, paremmin kuin jokin »kansainvälisen dialogin mahdollisuus».

suhdantaju: »Jo tällaisenaan "Kalevalan laulumailta" ajaa lukijan valistamiseksi vähän liian monta asiaa; osoittaa suhdantajua ettei Inha halunnut sijoittaa siihen lisää informaatiota.» (Tuomas Anhava *Jäähdyspohja-lehden* kesän 1990 numerossa.) On osuvampi kuin mutkikas »suhteellisuudentaju», sopisi runsaampaankin käyttöön — aivan kuten itse kansankielinen *suhta* 'kohtuullisuus, sopusuhtaisuus', joka on yleiskielessä jäänyt oudon harvinaiseksi.

Vähän pitemmältä kannattaa ottaa puheeksi seuraavat kaksi sanaa.

kanssakäynti: »Kanssakäyntiä on

myös etiikan ja epistemologian välillä.» (Timo Airaksinen, Otavan suuri ensyklopedia 18, 1981.) »Leavitt ei kysy, mikä suhde on, vaan miten se toimii. Hänen hyväksymisensä päätisi kaiketi myös tietokonevälitteiseen kanssakäyntiin, jos se vain osoittautuisi myös henkisesti tyydyttäväksi.» (HS 1989.) Tämä viime aikoina toisinaan nähty sana ei ole siinä mielessä uusi kuin neljä edellistä. Onhan vanhasta kirjasuomesta asti totuttu lähes sama-aineksiseen *kanssakäymiseen*, joka synnyltään näyttää olevan ruotsalais-latinainen käännöslaina (loppuosaan vrt. ruotsin *umgånge*, alkuosaan latinan *conversatio* tms.). Ja lyhempääkin asua on jo kauan viljelty. Esim. Arvi Grotenfeltin olen huomannut kirjoittaneen jo viime vuosisadalla (Valvoja 1892 s. 13) seuraavasti: »muutamissa [kanssoissa] sukupuolien kanssakäynti on jottenkin vapaa nuorten kesken siihen asti, kunnes menevät avioliittoon». A. V. Streng latinan sanakirjassaan (1933) suomentaa kyllä *conversātiō*-sanan sanoilla 'kanssakäyminen, seurustelu', mutta verbille *utor* hän esittää mm. vastineen 'olla kanssakäynnissä'. Pitkät *-minen*-johdokset kannattaa korvata lyhemmillä aina missä se käy päinsä, erityisesti tietenkin yhdyssanoissa. Tämä koskee yhdyssanojen alkuosia (*vakauttamisohjelma* > *vakautusohjelma*, *tervehdyttämistoimet* > *terveystoimet*) ja kahta vertaa suuremmalla syyllä jälkiosia, joista ne ovat jo miltei väistyneetkin. (Ei sanota enää »lippumyöminen», kuten rautateillä sata vuotta sitten, vaan *lipunmyynti*.)

pääosin: »Paikkansa turvasivat myös ehdolla olleet Nkp:n yläjohdon kolme edustajaa. Moskovassa läpi päässeet olivat pääosin radikaaliedustajia.» (HS 1990.) »Typpisaasteet tulevat ilmaan pääosin liikenteestä.» (Radiosta 1990.) Tämä *pääosa*-sanan instruktiivikiteymä on yleistynyt kieleen miltei huomaamatta viimeistään 1970-luvun alusta lähtien. Vielä Nykysuomen sanakirjalle (ja sen aineskokoelmille!) tällöinen käyttö on outoa; sanakirja tuntee vain paikallissajakiteymät *pääosalta(an)*, *pääosilta(an)*,

pääosaksi. Maanmittaushallituksen julkaiseman Fennia-karttakirjan kielenkäyttö oli v. 1979 ajan tasalla, kun kartaston alussa sanottiin: »Tämä karttakirja sisältää GT-kartan aineiston mitta-kaavassa 1 : 250 000 *pääosin* tilanteen 1. 1. 1979 mukaisesti.» Kiintoisaa on, että saman tekstin ruotsinnoksessa on vastaavassa paikassa käytetty adverbia *huvudsakligen*. Juuri *pääosin* tuntuukin suomessa usein luontevasti korvaavan ruotsin *i huvudsak*, *huvudsakligen* -ilmausten aiemmat vastineet »pääasiassa», »pääasiallisesti». Näiden puisevuudesta on joskus ollut puhetta; monesti niiden sijaan käyvät vanhastaan suositettuun tapaan myös tutut *enimmäkseen*, *enimmälti*, *etupäässä*.

Samanlainen uutuus kuin *pääosin* on instruktiivi *valtaosin*. Nykysuomen sanakirja tuntee vain paikallissijat *valtaosalta(an)*, *valtaosaksi*; nykykielessä jo tavanomaista on seuraavanlainen käyttö: »Tuntikehyksen käyttöönotosta tuleva hyöty on mennyt peruskoulussa *valtaosin* entisille tasokurssiaineille eli kielille ja matematiikalle.» (HS 1990.)

Myönteiseksi kehitykseksi voidaan vihdoin katsoa kansanomaisten *etä*-alkuisten yhdyssanojen yleistymisen oppitekoisten *etäis*-alkuisten sijaan. Kielemme käytäntö -osastossa 1973 s. 312–313 niiden virkoaminen oli pakko esittää vain hurskaana toivomuksena. Olivathan tietotekniikan juuri silloin vallanneet *etäispäätteet*, *etäiskäsittelyt*, *etäistietokoneet*, ja muuta ennakoivat vain joidenkin lääkäreiden käyttämä *etäpesäke* (tavallisesti *etäispesäke*) ja kielen tutkijain *etäsukukieli*. Nyt puhuvat lääkärit *etäpesäkkeestä* yleisesti, ja *etäpäätteet* ovat ATK:n arkea. Tietokoneitse tehtävä *etätyö* on syrjäyttänyt »etäistyön», jonka kehittämiseksi sosiaali- ja terveysministeriö asetti toimikunnan vielä v. 1988, ja ilmankin tietokonetta annetaan *etäopetusta* ja harjoitetaan *etäopiskelua*. Muita: »ohjelma syyllisyyden ja sairauden yhteydestä *etäkulttuureissa*» (radiossa 1984); »robottien *etäaistit* ku-

Kielemme käytäntö

rottavat kävijän kirjaimellisesti ulos Heurekasta [tiedenäyttelystä]» (HS 1989); »*Etäviestintään* on keksitty muiden ulottuvuuksia» (samoin). Yleiskieli kehittyi, mutta se on myös kehitettävissä. Karjalan ja Savon syrjäkylien kielessä on *etä*-yhdyntäisissä tullut kokonaan ajanmukaisinta puheenpartta.

TERHO ITKONEN

Paremmen sanoen

»Maailman sadasta suurimmasta järvestä 34 on vailla laskujokea. Tutkijat kutsuvat näitä järviä *suljetuiksi*. — Suurin *suljettu* järvi on Kaspianmeri, joka samalla on maailman suurin järvi.» (Luonnontieteilijän lehtiartikkelista 1989.)

Jos tutkimuksessa tosiaan on ruvettu harrastamaan muunkielisten esikuvien mukaan tällaisia »suljettuja järviä», niin kannattaa palauttaa mieliin, että niiden suomalainen nimitys on **umpijärvi** (Nyky-suomen sanakirjan selityksen mukaan = 'laskujoeton järvi'). Suomen *suljettu* on passiivin 2. partisiippi, eikä sitä passiivin tavallisten käyttötapojen pohjalta voida ymmärtää muuksi kuin ihmisten vasiten sulkemaksi. Samoinhan *avattu* (esim. ikkuna, puomi, kirjekuori) tarkoittaa ihmisten tai ihmisen avaamaa.

Tuskin lukija osaa muuta tulkintaa antaa seuraavankaan, sanomalehdessä vastaan tulleen esimerkin »suljetulle»: »Itämeren ekologinen tasapaino on tutkijoiden mukaan pahasti järkkynyt, vaikka monien vaarallisten päästöjen määrää on onnistuttu rajoittamaan tuntuvasti. Kehityksen arvaamattomuutta lisää se, että Itämeri on lähes *suljettu* meri.» Sotilaallisissa mielessähän Itämeri todella on »suljettu». Ilmeisesti kuitenkin on tarkoitettu lähes **umpinaista** merta (joka on valtamereen yhteydessä vain Tanskan salmien kautta).

Vierasmaallisen »suljetun» vastineeksi sopivat **umpinainen-** ja **umpi-**alkuiset yhdyssanat yleensä hyvin: *umpinainen piha*, *viiva*, *rengas* tai *umpipiha* jne. mieluummin kuin »suljettu piha», »suljettu viiva», »suljettu rengas». Varsinkin abstraktimmassa yhteydessä käy myös adjektiivinen **sulkeinen**. Luontevammin siis *sulkeinen* joukko, talous, avaruus kuin »suljettu» joukko jne. Paremmiin myös poliittisen järjestelmän *sulkeisuus* (vastakohta: *avoimuus*) kuin »suljettisuus».

*

Toisenlainen on seuraava esimerkki, jossa taas on menty äärimmäisyyksiin passiivin kaihtelussa:

»Samaan aikaan jolloin Itä-Euroopan pienet maat *muuttuivat* sosialistisiksi ja *eristäytyivät* lännestä siinä määrin että sanottiin niiden *sulkeutuneen* rautaesiripun taakse ne samoin kuin Neuvostoliitto väestöolonsa puolesta yhdenmuukaistuivat lännen kanssa.» (Korkeatasoisesta alun perin suomeksi kirjoitetusta väestöhistoriallisesta teoksesta 1987.)

Tässä esimerkissähän olisi hyvin voinut sanoa passiivia käyttäen asian halki: **muutettiin** sosialistisiksi, **eristettiin** lännestä, sanottiin ne **suljetun**. Virke on samantapainen kuin eräs näyte, jonka Mati Hint (mm. Debrecenin fennougristikongressin täysistuntoesityksessään) on esittänyt nykyvirosta: »Nõukogude Liit *moodustus* kommunistliku ideoloogia baasil» (selvemmin: *moodustati*; refleksiiviverbin käyttö tässä Hintin mukaan venäjän vaikutusta).

Kirjoittajan puolustukseksi voidaan sanoa, että hän on kirjassaan ollut käsittelemässä pikemmin demografian suuria yleisiä linjoja kuin ihmisten tahallisia tekoja. Ilmaus »pienet maat muuttuivat sosialistisiksi» on tuon tahallisuuden kannalta oikeastaan neutraali: se jättää muutoksen mahdollisen aiheuttajan avoimeksi. Ei siis anneta ymmärtää, että pieniä maita on ollut muuttamassa enempiä suuri naapurivaltio kuin ihmiset yleensäkin tai edes jokin ulkoinen, ihmisistä riippumaton syy. Tämmöinen